

Katona Csaba

**A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok
beköltözési év, lakóhely és foglalkozás szerinti megoszlása (1733–1867)**

1. A debreceni polgárjog a 18-19. században

Debrecen, a Tiszántúl egyik minden szempontból legjelentősebb települése 1693-ban nyert szabad királyi városi kiváltságot I. Lipót királytól,¹ túlhaladva ez által az addig élvezett mezővárosi jogállás nyújtotta kiváltságokat. A korabeli viszonyok közepette ez a jogi procedúra elvileg jelentős fejlődés kapuját tárta szélesre a korábban háborúk által gyakorta sújtott Debrecen előtt. Erre azonban nem került sor, a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei a települést is súlyosan érintették,² amit a felkelés ideje alatt még egy pestis-járvány³ is tetézett. Bár ezt követően hadi események hosszú ideig nem hátráltatták a város fejlődését, az 1720-as évek elején lakosságának összlétszáma mégis csupán kevéssel haladhatta meg a tízezret, ami a korábbi évek viszonyaihoz képest jelentős visszaesés volt.⁴

A szabad királyi városi cím azonban – ha valamivel később is – meghozta gyümölcsét, és szilárd alapjává vált Debrecen belső fejlődésének. A Rákóczi-szabadságharc viharai után 1715-ben az országgyűlés is elismerte a kiváltságot, és nem véletlen, hogy erre az időszakra esik a polgáreskü formulájának megszilárdulása is. Ez az alábbi szavakkal vette kezdetét: „*Esküszöm, hogy ebben a koncvis állapotban, amelyre mostan beállítottam, a nemes város tanácsától és főbírájától függök, hozzájuk illő becsülettel és a város közjására szolgáló dolgokban engedelmességgel leszek.*”⁵

A város valamennyi lakója azonban természetesen nem tartozott a polgárok közösségébe, vagyis azok közé, akik a jogok összességét élvezhették.⁶ Balogh István fentebb idézett művében – három időmetszetet tekintve – táblázatba foglalva mutatta ki a debreceni lakosság különböző rétegeihez (polgárok, zsellérek és ún. hóstáti lakók) tartozók arányát. Az alábbi vázlatos kimutatás ennek alapján készült.⁷

Évszám	Lakosok száma	Polgárok	Zsellérek	Lakók
1787	29 000	2777		
1808	27 500	3166	395	1576
1848	28 000	3400	940	3381

¹ Erre nézve pl.: Koncz – Herpay 1915.

² Erre nézve pl.: Balogh 1935; Szendrey 1974.

³ Moess – M. Román 1980. 117.

⁴ Balogh 1973. 66.

⁵ Idézi: Balogh 1973. 68. Az eskü szövegét teljes egészében közli: Szűcs 1871. 867-875.

⁶ A polgárjog fejlődéséről: Iványi é. n. 9. A debreceni polgárjog lényegéről: Balogh 1973. 66-72., illetve Rác 1989. 13-17.

⁷ Balogh 1973. 70.

Látnivaló, hogy a polgárjoggal bírók az 1720-as évekhez képest jelentősen megnövekedett összlakosságnak végső soron csupán szűk rétegét alkották. Ennek nagyon is józan gazdasági megfontoláson alapuló oka volt: „*A polgárok létszámának nagyságrendjében végső soron az szabott határt, hogy a közösség városi vagyonából hány lakosnak tudták a statútumban megfogalmazott igényeit kielégíteni. Mivel Debrecenben az agrárgazdálkodás került a társadalmi termelés középpontjába, a polgárok számára biztosítható földingatlan (szántó, kaszáló, legelő) területe és minősége szabta meg a polgárok létszámkeretének a felső határát. Ez a fajta törvényszerűség különösen a XVIII. századtól érvényesült, amikor is a korábbi népritkulás után megszüllárdult a föld és az ember (munkaerő) értékaránya.*”⁸

Ahhoz, hogy valaki polgárrá legyen Debrecenben, nem csupán a polgáresküt volt szükséges letennie, de – más városokhoz hasonlóan – eljárási díjat (taxa, polgárjogi taksa) is kellett fizetnie a település kasszáját gyarapítandó. A taksa mértéke a vizsgált időszak során többször változott, némelykor differenciált is volt, elsősorban a debreceni polgárfiak, illetve a máshonnan betelepülők esetében az iparúzóik javára,⁹ így egyfajta „szűrőként” is szolgált, és szabályozta a polgárjogot elnyerők arányát. Ez a rendszer azt a célt is szolgálta, hogy a városi polgárság létszáma ne haladhassa meg az ideálisnak tekintett nagyságrendet. A polgárjoggal rendelkezők száma így még a 19. század derekán is legfeljebb 3000 főre rúghatott, 1843-ban például számuk 2519 volt.¹⁰

Ugyancsak a polgárok számának túlzott növekedését fékezte, hogy a polgárjog nem öröklődött automatikusan apáról fiúra. A debreceni polgárok fiai ennek ellenére többnyire gond nélkül megkapták a polgárjogot, de nekik is le kellett tenni a polgáresküt, és be kellett fizetni a taksát. Ugyanakkor természetesen a város vezető rétegének érdekét is az szolgálta a legjobban, ha a debreceni polgárok döntő többsége a helyi családokból kerül ki. Debrecen azonban – legalábbis bizonyos mértékig – ennek ellenére nyitott volt a más településekről érkezettek befogadására is, az újonnan jöttek között pedig mindig voltak olyanok, akik nemcsak debreceni lakosok, de egyúttal debreceni polgárok is lettek. Akik előtt bezárultak Debrecen kapui, azok – elsősorban gazdasági, de vallási okoknál fogva is – a görögök és zsidók, illetve – elsősorban vallási, de politikai okoknál fogva is – a katolikus felekezethez tartozók¹¹ voltak. Mindenki más előtt elvileg nyitva állt a lehetőség, hogy polgárjogot nyerjen a városban a megfelelő procedúra lefolytatása után.

2. A Debrecenben polgárjogot nyert beköltözők 1733–1867 között

A Debrecenbe a fent megjelölt időszakban beköltözött és ott polgárjogot nyert személyek vizsgálatához az első számú forrás a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött *Matricula Civium* (Polgárkönyv) két kötete.¹² A *Matricula Civium*ot 1715-től vezették folyamatosan, de adatai csak 1733-tól alkalmasok statisztika elkészítésére.

⁸ Rác 1989. 15.

⁹ Rác 1989. 16.

¹⁰ Rác 1989. 18.

¹¹ A katolikusok 1715-től szervezhették újra a városban hitéletüket. Erre nézve: Takács 2015. Hozzá kell tenni: nem csupán Debrecen bizonyult elzárkózónak a katolikus felekezet híveivel szemben, hanem másfelől egy katolikus számára aligha volt vonzó célpont Debrecen.

¹² MNL HBML IV.1011.s. A forrásra a továbbiakban nem hivatkozunk.

A Debrecen 18-19. századi népesedésének története szempontjából rendkívül fontos forrás természetesen nem ismeretlen a kutatás számára. Herpay Gábor már 1936-ban nyomtatásban tette közzé a *Matricula Civium* névanyagát (név, foglalkozás, előző lakhely, illetve a debreceni utcanév feltüntetésével),¹³ amit rövid bevezetővel és a beköltözők foglalkozás szerinti megoszlásáról készített statisztikával egészített ki.

Forrásként használta a névanyagot Rácz István, aki már az 1980-as évek derekán készítette felméréseket ennek alapján,¹⁴ majd 1989-ben *A debreceni civisvagyton* című könyvében ezt megismételte, az 1733–1848 közötti időszakot vizsgálva. Ennek során megállapította, hogy az ekkor polgárjogot nyert 8734 személy közül 6722 debreceni születésű volt, és csupán 2012-en származtak máshonnan.¹⁵ A döntő többség tehát – a polgárok több mint háromnegyede – a helyiek közül rekrutálódott.

A más helységekből érkezők származását tekintve Rácz István három időmetszetben végzett részletesebb vizsgálatot: az 1740–1749, az 1790–1799 és 1830–1839 közötti évekről van szó. 1740–1749 között a legtöbb más helységről beköltöző polgár az alábbi törvényhatóságok területéről került ki:¹⁶ 79 fő Biharból, 25 fő Szatmárból, 20 fő Szabolcsból, 16 fő a Hajdú kerületből, 15 fő Hevesből, 14 fő Zemplénből és 10 fő Borsodból. Az 1790–1799 közötti időszakra vonatkozóan ugyanezek az adatok: 67 fő Biharból, 28 fő Szabolcsból, 14 fő a Hajdú kerületből, 12 fő Borsodból és 10 fő Hevesből. 1830–1839-ben pedig az alábbi volt a sorrend: 34 fő Biharból, 10 fő Szabolcsból és ugyancsak 10 fő Hevesből.¹⁷

Megállapítható, hogy az 1800-as években a legtöbb betelepülőt kibocsátó törvényhatóságokból érkezők száma jelentősen csökkent (az 1800-as években általánosságban is komolyabb mértékben visszaesett a polgárjogot nyert betelepültek száma, a három fenti idősík példájával szemléltetve: 246, 211, illetve 113 fő), ám Bihar mindhárom időszakban ott található e megyék között. Összesítve az adatokat, e három évtizedben Biharból beköltözött és polgárjogot kapott 180 fő, Szabolcsból 58 fő, a Hajdú kerületből 37 fő, Szatmárból 36 fő, Hevesből 35 fő, Borsodból 26 fő, Zemplénből 25 fő, a Jász és Kun kerületekből összesen 19 fő, Abaújból 14 fő és Közép-Szolnokból 10 fő (összesen 440 fő).¹⁸ A mintavételes eredmények alapján is egyértelmű, hogy Bihar jelentős bázisa volt a debreceni polgárság külső forrásokból táplálkozó utánpótlásának.

Ezt az állítást erősítik meg a *Matricula Civium* alapján készült alábbi táblázat adatai is, ahol az egyes törvényhatóságok területén lévő, Debrecenben polgárjogot nyert személyeket kibocsátó helységek száma látható.

¹³ Herpay 1936.

¹⁴ Rácz 1986. Újra kiadva: Rácz 2000.

¹⁵ Rácz 1989. 22.

¹⁶ A táblázatból azoknak a törvényhatóságoknak az adatait közöljük, amelyekből legalább tíz fő települt be Debrecenbe a tárgyévke folyamán.

¹⁷ Rácz 1989. 23.

¹⁸ Rácz 1989. 23.

Megye (törvényhatóság)	Helységek száma
1) ?	86
2) Bihar	76
3) Szabolcs	63
4) külföld	48
5) Szatmár	48
6) Borsod	31
7) Zemplén	30
8) Heves	20
9) Bereg	15
10) Abaúj	14
11) Pest	14
12) Gömör	13
13) Ung	12
14) Békés	10
15) Veszprém	10
16) Komárom	9
17) Közép-Szolnok	9
18) Fejér	8
19) Szepes	8
20) Sáros	7
21) Ugocsa	7
22) Sopron	6
23) Vas	6
24) Bars	5
25) Hajdú kerület	5
26) Nagykun kerület	5
27) Baranya	4
28) Háromszék	4
29) Kiskun kerület	4
30) Pozsony	4
31) Somogy	4
32) Csongrád	3
33) Esztergom	3
34) Kraszna	3
35) Liptó	3
36) Máramaros	3
37) Nógrád	3
38) Nyitra	3
39) Temes	3
40) Tolna	3
41) Csík	2
42) Jász kerület	2
43) Moson	2
44) Szolnok-Doboka	2
45) Trencsén	2
46) Zala	2

Megye (törvényhatóság)	Helységek száma
47) Zólyom	2
48) Arad	1
49) Belső-Szolnok	1
50) Csanád	1
51) Győr	1
52) Hunyad	1
53) Kolozs	1
54) Maros-Torda	1
55) Szolnok	1
56) Torda	1
57) Torontál	1
58) Udvarhely	1

Összesen 56 törvényhatóság területén volt olyan település, ahonnan Debrecenben polgárjogot szerző lakosok költöztek át (ezenkívül volt 86 egyértelműen nem azonosítható, illetve 48 nem magyarországi helység is). A legtöbb ilyen település Bihar vármegyében volt, szám szerint 76, a második helyen Szabolcs megye található a maga 63 településével. A további sorrend: Szatmár: 48, Borsod: 31, Zemplén: 30, Heves: 20, Bereg: 15, stb.

Tehát a Debrecenbe betelepülők többsége e táblázat adatai szerint is a város közvetlen környezetéből, az Észak-Tiszántúlról került ki. Az, hogy a Debrecen is magába foglaló Bihar ennek az adatsornak az alapján az első helyen található, az eddigiekhez hasonlóan jelzi a vármegye jelentőségét dolgozatunk tárgya szempontjából.

Az alábbiakban a Debrecenbe 1733–1867 között Bihar vármegyéből beköltözött és ott polgárjogot nyert lakosokat vonjuk részletesebb vizsgálat alá beköltözésük üteme (évek szerinti megoszlása), származásuk, illetve foglalkozásuk szempontjából.¹⁹

3. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok beköltözésének időbeli megoszlása

A vizsgált 135 év során összesen 423, Bihar vármegye területéről származó beköltöző nyert polgárjogot Debrecenben. Ez egyrészt azt jelenti, hogy átlagban mintegy 3 fő költözött be évente a városba Biharból. Ez talán kevésnek tűnik, de vegyük figyelembe, hogy a második helyen álló Szabolcs vármegye esetében ez például 2 sincs (246 fő).²⁰ Másfelől viszont azt is jelenti, hogy a beköltözés rendszeresnek bizonyult, a 18. századot tekintve nem is fordult elő egy olyan év sem, amikor legalább egy bihari betelepült ne kapott volna polgárjogot. Vagyis Bihar a tárgyidőszak egészét tekintve a debreceni polgárság rekrutációjának stabil bázisa volt.

Ezzel együtt természetesen akadtak olyan évek, amikor a bihari migráció erősebbnek, és olyanok, amikor gyengébbnek bizonyult. Ennek vizsgálatát azonban nem vá-

¹⁹ Hasonló jellegű vizsgálatot eddig a Matricula Civium alapján Szabolcs vármegye, Cseh- és Morvaország, Nyírbátor város és Borsod vármegye viszonylatában végeztem: Katona 2003; Katona 2004; Katona 2007; Katona 2008; Katona 2012 [2013]; Katona kézirat.

²⁰ Katona 2003. 143.

laszthatjuk el attól, hogy adott években összesen hányan kaptak polgárjogot a városban. Az alábbi táblázat az 1733–1848 közötti időszakra vonatkozóan ezeket az adatokat összesíti Ráczy István munkája, illetve a Matricula Civium nyomán készült saját számításaim alapján.²¹

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1733	2	3	46
1734	3	18	50
1735	4	13	64
1736	4	20	80
1737	5	25	91
1738	3	23	59
1739	1	10	27
1740	13	46	108
1741	10	40	93
1742	2	21	60
1743	4	17	59
1744	5	26	62
1745	8	21	46
1746	2	17	52
1747	2	16	42
1748	9	22	31
1749	5	20	38
1750	6	19	53
1751	4	17	55
1752	3	19	36
1753	3	25	46
1754	6	22	52
1755	9	17	38
1756	2	21	45
1757	3	21	49
1758	1	18	51
1759	8	34	63
1760	7	28	60
1761	5	21	61
1762	5	31	74
1763	6	25	87
1764	6	30	89
1765	3	24	81
1766	4	16	94
1767	1	27	86
1768	4	24	84
1769	5	10	58
1770	4	23	81
1771	2	23	115

²¹ Ráczy 1989. 19-20.

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1772	12	40	119
1773	7	28	99
1774	6	29	672
1775	4	27	110
1776	7	17	73
1777	3	13	60
1778	1	16	59
1779	4	28	112
1780	6	37	148
1781	8	36	154
1782	8	22	70
1783	5	21	100
1784	6	23	73
1785	4	36	98
1786	2	17	94
1787	7	30	106
1788	12	49	238
1789	9	37	117
1790	3	16	96
1791	4	19	96
1792	4	23	122
1793	5	22	131
1794	7	23	110
1795	5	25	92
1796	1	17	71
1797	6	21	115
1798	3	9	90
1799	12	36	183
1800	5	23	106
1801	1	12	91
1802	1	10	66
1803	1	33	22
1804	–	5	32
1805	1	4	34
1806	3	8	62
1807	2	9	60
1808	1	6	52
1809	–	1	31
1810	4	9	65
1811	2	11	59
1812	–	4	36
1813	1	9	46
1814	1	6	53
1815	2	12	80
1816	5	23	93
1817	1	13	63

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1818	–	1	35
1819	–	5	28
1820	1	1	25
1821	2	7	28
1822	2	4	34
1823	3	8	36
1824	–	3	25
1825	–	5	33
1826	1	5	26
1827	–	5	29
1828	–	3	38
1829	1	5	63
1830	–	9	66
1831	1	9	82
1832	–	8	78
1833	3	9	54
1834	1	12	59
1835	3	10	76
1836	3	16	67
1837	1	14	54
1838	2	13	56
1839	2	13	61
1840	1	17	69
1841	3	14	67
1842	1	14	65
1843	2	13	71
1844	2	18	71
1845	–	12	60
1846	3	9	55
1847	–	9	61
1848	1	3	13

Ezekben az években összesen 8734 fő nyert polgárjogot Debrecenben, ez évente 76 főt jelent átlagban (ehhez érdemes viszonyítani a bihari betelepülők 3 főt meghaladó átlagát). 1848-at követően Biharból már csupán 5-en nyertek polgárjogot a vizsgált korszakban: 1855-ben 3, 1850-ben, 1856-ban és 1861-ben 1-1 fő.

Érdeemes idézni Ráczy István megállapításait a polgárjogra szert tettek összességét illetően: „*Semmi jele sincs annak, hogy a polgárosított személyek számaránya a lélekszám általános növekedésével párbuzamosan emelkedett volna. [...] A polgárjog adományozása szám szerint a XVIII. század második felében emelkedett a legmagasabbra, hogy aztán a XIX. század első felében, ha nem is teljesen azonos mértékben, de megközelítőleg a XVIII. század első felében kialakult szintre essen vissza.*”²²

²² Ráczy 1989. 21.

Ami a néhány kiugró számadatot illeti: 1740-ben az előző évi pusztító pestisjárvány²³ veszteségeit pótlandó emelkedett meg aránytalanul a polgárjogot nyert személyek száma, amit tükröznek Bihar vármegye adatai is. 1774-ben pedig a béres földek kiosztása miatt kellett mindenkinek újra igazolnia a polgárságát. Ezért az ez évi 672 főre utaló kiugróan magas, megtévesztő adat (ebből 643 debreceni) nem csak az új polgárok számát jelzi, hanem legnagyobb részét a régebben polgárjogot nyertek sikeres igazolásait tükrözi.²⁴

Ami a kívülről jött polgárokat illeti, feltűnő, hogy az 1800-as évek elejétől erősen visszaesett a számuk. A 18. század folyamán jószerivel nem akadt olyan év, amikor tíznél kevesebben voltak a nem debreceni polgárjogot szerzők (a kivétel 1733 mindössze három fővel, illetve 1798 kilenc fővel), addig 1803-tól már hosszabb ideig kivételnek számított, ha egy évben tíznél több kívülről érkező tett szert polgárjogra (1811: 11 fő, 1815: 12 fő, 1816: 23 fő és 1817: 13 fő). Újabb emelkedést csak az 1834–1845 közötti időszakban tapasztalhatunk, amikor ismét stabilan tíz fölött volt a beköltöző polgárok száma.

Ezzel párhuzamosan a korábban Bihar vármegye területén élő debreceni polgárok száma is főleg az 1770-es, 1780-as években volt stabilan magasabb, de még 1799-ben is 12 bihari nyert polgárjogot. Ezen kívül kiemelkedően sokan jöttek 1740-ben és 1741-ben (13, illetve 10 fő), ami a már említett járvánnyal hozható szoros összefüggésbe. Az 1800-as évek első felében viszont létszámuk minden korábbinál alacsonyabbra zuhant vissza: ekkor még arra is volt példa, hogy éveken át nem volt polgárjogot elnyerő beköltöző Bihar vármegye területéről. Ez hasonlóságot mutat Szabolcs adataival: 1804, 1809, 1812, 1818–1819, 1824–1825, 1827–1828, 1830, 1832, 1845, illetve 1803–1805, 1808–1810, 1818–1821, 1824–1826.²⁵ Ez a 18. században nem fordult elő Bihar esetében. Összességében tehát egyértelmű, hogy a Biharból Debrecenbe irányuló betelepítés üteme igazodott a debreceni migráció egészének hullámvázához, sőt, mint a legnagyobb kibocsátó vármegye, Bihar nagymértékben befolyásolta azt.

4. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok előző lakóhelyük szerinti megoszlása

Bihar vármegye területén összesen 76 azonosítható helységből érkeztek Debrecenbe 1733 és 1867 között olyanok, akik polgárjogot nyertek a városban. Rajtuk kívül öt további polgárról csak azt tudjuk, hogy Bihar megyéből jöttek. A *Matricula Civium* alapján készített alábbi táblázat e települések adatait tartalmazza.

²³ Erre nézve: Moess – M. Román 1980. 117-130.

²⁴ Rác 1989. 21.

²⁵ Katona 2003. 146.

Település neve²⁶	Beköltözők száma
1. Diószeg (Bihardiószeg)/Diosig	31
2. Derecske	23
3. Berettyóújfalu	18
4. Szalacs/Sălacea	18
5. Székelyhíd/Săcueni	18
6. Kaba	16
7. Sámson (Hajdúsámson)	16
8. Asszonyvására/Târguşor	14
9. Sáránd	12
10. Konyár	11
11. Margitta/Marghita	11
12. Gáborján	10
13. Biharpüspöki/Episcopia Bihor	10
14. Nagyszalonta/Salonta	10
15. Ottomány/Otomani	10
16. Nagyléta (Létavértes)	9
17. Éradony/Adoni	8
18. Mikepércs	8
19. Vértes (Létavértes)	8
20. Hosszúpályi	7
21. Kismarja	7
22. Újváros (Nagyvárad)/Oradea ²⁷	7
23. Furta	6
24. Hencida	6
25. Micske/Mişca	6
26. Szalárd/Sălard	6
27. Bihar/Biharia	6
28. Érkeserű/Cheşereu	5
29. Érsemjén/Şimian	5
30. Nagyvárad/Oradea	5
31. Piskolt/Pişcolt	5
32. Biharvajda/Vaida	5
33. Nagybjom (Biharnagybjom)	4
34. Báránd	4
35. Csokaly/Ciocaia	4
36. Gálospetri/Galoşpetreu	4
37. Hegyközkovácsi/Cauaceu	4
38. Jákóhodos/Hodoş	4
39. Kiskereki/Cherechiu	4
40. Monostorpályi	4

²⁶ A települések esetében feltüntettük ma használatos hivatalos nevüket is. Erre nézve ld.: Szálkai – Szikla – Szilágyi 2014.

²⁷ Nem derül ki egyértelműen, hogy a Nagyváradhoz tartozó Újvárosról van-e szó, de Újváros nevű más település nem lévén Biharban, illetve mivel ott volt a váradi reformátusok második, az 1890-es években felépített temploma, és katolikus felekezetükről nem tehetjük fel, hogy Debrecenbe igyekeztek volna, ezért ezzel azonosítottuk.

Település neve	Beköltözők száma
41. Pocsaj	4
42. Bagamér	3
43. Bakonszeg	3
44. Kakad (Kokad)	3
45. Péterszeg (Szentpéterszeg)	3
46. Álmosd	2
47. Andaháza (Berettyóújfalu)	2
48. Belényes/Beiuș	2
49. Érbogyoszló/Buduslău	2
50. Köröstárkány/Târcaia	2
51. Váncsod	2
52. Bályok/Balc	1
53. Berettyószentmárton (Berettyóújfalu)	1
54. Torda (Bihartorda)	1
55. Udvari (Sárrétudvari)	1
56. Csökmő	1
57. Dancsháza (Bihardancsháza)	1
58. Felsőábrány (Érábrány)/Abram	1
59. Geszt	1
60. Hegyközpályi/Paleu	1
61. Hegyközszentimre/ Sântimreu	1
62. Hegyközszentmiklós/ Sânnicolau de Munte	1
63. Magyaréc/Chet	1
64. Kóly (Kágya)/Cadea	1
65. Komádi	1
66. Kőtegyán	1
67. Pelbárhida/Parhida	1
68. Poklostelek/Pocușa de Barcău (Vámosláz/Chișlaz)	1
69. Pusztaújlak/Uileacu de Criș	1
70. Nagyrábé	1
71. Szerép	1
72. Tamáshida/Tâmașda	1
73. Tépe	1
74. Ugra (Biharugra)	1
75. Váradolaszi (Nagyvárad)/Oradea	1
76. Zsadány	1
77. Bihar vármegye	5

A tárgyidőszakban, mint már esett róla szó többször, 423 volt bihari lakos kapott polgárjogot Debrecenben. A 76 Bihar vármegyei helység majd harmada, 24 település összesen csupán 1-1 lakost bocsátott ki a tárgyidőszakban, ezek esetében tehát egyértelműen elmondható, hogy a debreceni polgárjog megszerzése ezen településekről csupán szórányos, esetleges, elszigetelt jelenségnek nevezhető. Ennek egyaránt oka lehet a Debrecentől való viszonylag nagyobb távolság, a települések lakosainak alacsonyabb száma, a lakosság felekezeti és nemzetiségi hovatartozása (e tényezőkről később), illetve

az, hogy a lakosság adott helyen kevésbé volt képzett, polgárosodott, és így értelemszerűen alacsonyabb volt azok aránya a lakosságban, akik a debreceni magisztrátus szemében megfelelő anyagi, szellemi stb. képességekkel bírtak.

Hét helység 2-2, négy 3-3, kilenc 4-4, öt 5-5, négy 6-6, négy 7-7, három 8-8, egy 9, négy pedig 10 polgárt adott Debrecennek. A továbbiakban azokkal a településekkel foglalkozunk, ahonnan tíznél többen kaptak debreceni polgárjogot. Összesen 11 ilyen volt: Konyárról és Margittáról 11-en, Sárándról 12-en, Asszonyvásáráról 14-en, Kabáról és Hajdúsámsonról egyaránt 16-an, Berettyóújfaluról, Szalacsról és Székelyhídról egyenként 18-an, Derecskéről 23-an, Diószegről 31-en nyertek polgárjogot Debrecenbe költözve. Itt említést érdemel még Várad is, amely összesen öt polgárt adott a cívisvárosnak, de ha ehhez hozzávesszük az újvárosi 7 és a váradolaszi 1 főt is, máris 12 vagy 13 váradival számolhatunk. Ez azonban ahhoz mérten, hogy mekkora jelentősége van Váradnak a megye életében, még mindig alacsony létszám.

Összességében nem igényel különösebb elmélyültséget, hogy egyértelmű legyen: a földrajzi közelség döntőnek bizonyult. A hatalmas vármegyének főleg az északi részében hatott Debrecen migrációs sodrása: másképp fogalmazva a cívisváros közvetlen vonzás- és piacörzetét érintette leginkább mindez, a Nagyváradtól délre eső rész települései inkább csak elvétve adtak polgárt Debrecennek. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Rácz István Debrecen 1693–1848 közötti hitelkörzetét vizsgálva az alábbi bihari településeket tüntette fel: Hosszúpályi, Derecske, Diószeg, Szentimre, Bihar, Váradolaszi, Nagyvárad, Belényes.²⁸ Ebben az is közrejátszhatott, hogy Pályi, Diószeg, Szentimre és Bihar részeiben voltak szőlőérdekeltségei a debreceni polgároknak. Derecske mint a derecskei uradalom központja kaphatott jelentősebb szerepet. Például Diószeg esetében pedig a debreceniek extraneus szőlőbirtoklása is szóba jöhet mint kapcsolati „tőke”.²⁹ Fenti helységek közül szintén csak egy, Belényes található Bihar vármegye déli részén.

Nem szabad elfeledkezni két másik, nagyon fontos, néhol egymással is összefüggő, érintőleg már említett tényezőről: nevezetesen a vegyes lakosságú vármegye felekezeti és etnikai viszonyairól. Debrecen esetében a reformátusság kiemelkedő szempont volt, a város törekedett – nem feltétlen teljes sikerrel – felekezeti homogenitása megőrzésére. Ekképp a beköltözők számát döntően befolyásolta a kibocsájtó település lakosságának felekezeti hovatartozása: Debrecen nem reformátusként megközelíteni nem kecsegtetett sikerrel, csak kivételes esetekben. Másrészt mivel a bihari reformátusság jószereivel színmagyar volt, így ugyancsak döntő jelentősége volt annak, hogy főleg onnan kerültek ki a Debrecenbe beköltözők, ahol jelentős lélekszámú magyar élt, a nemzetiségek alig-alig lelhetőek fel a cívisváros etnikai térképén. Visszatérve Váradra: a Debrecennel minden szempontból egyenrangú Várad esetében érthető módon kisebb volt a motivációs bázis a Debrecenbe költözést illetően, főleg, ha hozzávesszük a bihari katolikuság központjának számító püspökségi székhely felekezeti viszonyait. A váradai származású debreceni polgárok alacsony száma tehát közvetetten szintén a fentieket látszik igazolni.³⁰

Az imént felsorolt tényezők (földrajzi közelség, református felekezet, magyar etnikum) jelölték ki tehát elsődlegesen, hogy honnan érkeztek Debrecenbe Bihar vármegye

²⁸ Rácz 1979. 172.

²⁹ Id. pl. az extraneus szőlőbirtoklásra: Bársony 2010.

³⁰ Erre nézve ld. még: Szilágyi 2005; Szilágyi 2010.

területéről azok, akik a város polgáraivá váltak. Feltétlenül említeni kell azonban egy negyedik tényezőt is, ez pedig a bevándorlók foglalkozások szerinti megoszlása. Érdekes e ponton Bagdi Róbert és Demeter Gábor gondolatát idézni: „*Alláspontunk szerint a korai modern korban a migrációs irányok egyben a kereskedelmi útirányokat és az innováció diffúzióját is meghatározták.*”³¹

5. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok foglalkozási ágak szerinti megoszlása

A Debrecenben polgárjogot nyert bihari beköltözők túlnyomó többsége, majd egésze iparúzó volt. Ez a megállapítás a Debrecenbe beköltözők összessége esetében is helytálló. Tudva, hogy Debrecenben mekkora jelentősége volt az iparnak, ez cseppet sem hat a meglepetés erejével. Balogh István számításai szerint 1714-ben a város lakosságának 49%-a, 1772-ben 32%-a, 1809-ben 46%-a, 1848-ban 47%-a űzött valamilyen ipart.³² A 18. század első harmadában 14 anyacéhbe 34 mesterség képviselői tömörültek, valamint: „... *száznál, némely esetben még félezer-nél is több mestert egyesített magába a csizmadia, a magyar-szabó, a szűcs, a tímár, a mészáros, a gubacsapó, a szűrszabó és a szappanos céh. Ezek már nemcsak a városi lakosság szükségletét látják el, piackörzetük több napi járóföldre terjed.*”³³

Az ipart erősítette az is, hogy a polgárjoghoz szükséges taksa mértéke is alacsonyabb volt az iparosok számára, mint más beköltözők számára.³⁴ Lássuk ennek tükrében szám szerint a Biharból polgárjogot nyertek foglalkozási ágak szerinti arányait.

Foglalkozás	Szám
1. csizmadia	117
2. szabó	59
3. varga	39
4. szűcs	32
5. földműves	32
6. kerékgyártó	21
7. kovács	10
8. lakatos	9
9. asztalos	7
10. gombkötő	5
11. kalmár	6
12. szíjgyártó	6
13. mézeskalácsos	5
14. tímár	5
15. bodnár	4
16. kereskedő	4
17. mészáros	4
18. táblabíró	4

³¹ Demeter – Bagdi 2009. 24.

³² Balogh 1973. 78.

³³ Balogh 1973. 84.

³⁴ Rác 1989. 16.

Foglalkozás	Szám
19. fésűs	3
20. kalapos	3
21. késes	3
22. pék	3
23. szűrszabó	3
24. ismeretlen foglalkozású	2
25. csaplár	2
26. kerekes	2
27. molnár	2
28. orvos	2
29. prokurátor (ügyvéd)	2
30. ács	1
31. assessor (ülnök)	1
32. birtokos	1
33. cukrász	1
34. csutorás	1
35. edénykészítő	1
36. fazekas	1
37. festő	1
38. gubás	1
39. gyakornok	1
40. írnok	1
41. kötélverő	1
42. lelkész	1
43. lókupec	1
44. méasztörő	1
45. nyerges	1
46. nyomdász	1
47. olajos	1
48. pintér	1
49. sóáruló	1
50. sós	1
51. süveges	1
52. vasáros	1
53. vőfély	1

A bihari betelepülők összesen 53 féle foglalkozást űztek (kettejük esetében hiányzik az adat). A 53 foglalkozás csaknem fele, szám szerint 24 csupán 1-1 főhöz köthető. Ezek között található például az olyan, kifejezetten városiasnak minősíthető foglalkozás is, mint az ügyvéd, prokurátor, nyomdász, cukrász, sőt még egy vőfélyre(!) is bukkanhatunk. Annál meglepőbb azonban, hogy ács, fazekas vagy kötélverő is csak egy-egy található a névsorban. A lényeg azonban, hogy az e foglalkozást űzők beköltözése Biharból szórványosnak mondható. Ez voltaképpen elmondható azokról is, akiket 10-nél kevesebben képviseltek.

Olyan foglalkozás, amelynek művelői közül legalább tízen költöztek Debrecenbe Biharból, csupán hét volt. Ezek az alábbiak: csizmadia (117), szabó (59), varga (39), szűcs (32), földműves (32), kerékgyártó (21), kovács (10). Érdemes ezt összevetni Sza-

bolcs vármegye hasonló adataival: csizmadia (59 fő), szabó (46), földműves (42), varga (13), kerekas (10) és szűcs (ugyancsak 10).³⁵

Látnivaló, hogy Bihar esetében a csizmadiák száma egészen kiemelkedő, de a szabóké is jóval felülmúlja azon csoportét, amelybe a szakmájukat egyedül képviselőket soroltuk. Alapvetően csupán az első két iparág művelői azok, akikről elmondható, hogy Bihar folyamatos utánpótlást biztosított Debrecennek, a vargák, szűcsök, földművesek száma már jelentősen alacsonyabb. Ha pedig a két megye adatait vizsgáljuk, kiugróan magas az egyezések száma: a kovácsokat leszámítva ugyanazokról a szakmákról beszélhetünk csupán, amit aligha írhatunk pusztán a véletlen számlájára.

Az így megrajzolható kép nagymértékben igazodik Debrecen adott időszakbeli állapotához. A csizmadia és a szabó (magyar-szabó) a legerősebb, legnagyobb piaccal rendelkező céhek közé tartoztak a városban, mindkettő a hagyományos, a társadalom szinte minden szintjén létező igényt kielégítő ipar tipikus képviselője volt. Arra is figyelmet kell fordítani, hogy nem csupán azért voltak többségben a hagyományos iparágak űzői a bihari beköltözők között, mert Debrecenben a 19. század derekán még egyértelműen ezek a vezető iparágak, hanem azért is, mert Biharban is még hosszú ideig ezek voltak azok. Vagyis: Debrecen jelentős elszívó erőt gyakorolt a környező települések iparosságára, erősítve saját piaci pozícióit, egyúttal pedig gyengítve a kisebb helységeket.

Rövid összegzésként az szögezhető le, hogy bár természetesen további mélyreható kutatások révén számos esetleges egyéni motivációs tényező is feltárható, alapvetően – mint már esett róla szó – a magyar etnikumhoz tartozó, református, iparúzó, a város közvetlen vonzáskörzetében élő elemek biztosították Bihar vármegye területéről a debreceni polgárság utánpótlását.

³⁵ Katona 2003. 152.

Csaba Katona

The Distribution of Citizens of a Bihar Descent by Year of Moving in, Residence and Employment (1733-1867)

In 1715, Debrecen was awarded with the free royal city title, the local citizenship was appreciated. Not surprisingly, the bourgeoisie recruited primarily locally. However, numerous inmoving were successfully integrated and even became citizens. The *Matricula Civium* is the best resource to analyze the inmoving and naturalized inhabitants between 1733 and 1867. According to the available data, most of the settlers came from the Northern-Tiszántúl region. Among the counties from which most people moved, Bihar possessed the first place: 423 Biharian won civil rights, that is, Bihar was a stable base of the recruitment of Debrecen's inhabitants. The majority of settlers had practiced some form of industry: Debrecen meant a suction force on the craftsmen of surrounding settlements, thereby strengthening its market position, and, at the same time, weakening the smaller settlements. Although individual motivational factors can also be revealed, it were basically the reformed, industrialist people of Hungarian ethnicity, living in the agglomeration, who ensured the replenishment of Debrecen's population from the Bihar area.

Források

MNL HBML IV.1011.s Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
Matricula Civium.

Szakirodalom

- Balogh 1973. Balogh István: A cívisek világa. Bp., 1973.
- Balogh 1974. Balogh István: Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi-szabadságharc alatt. Debrecen, 1935.
- Bársony 2010. Bársony István: A Zemplén megyei extraneus birtoklás néhány jellemző vonása. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre – Angi János – Pallai László. Debrecen, 2010. 119-140.
- Demeter – Bagdi 2009. Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció a Partiumban 1715–1910. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009. (Studia Historico-Demographica Debrecina I.) 24-32.
- Herpay 1936. Herpay Gábor: A Debrecenbe beköltözött polgárok. Matricula Civium. 1715–1867. Debrecen, 1936.
- Iványi é. n. Iványi Béla: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Bp., é. n. (Statisztikai Közlemények, 84/1.).
- Katona kézirat Katona Csaba: Borsod megyéből Debrecenbe települő polgárjogot nyert lakosok, különös tekintettel Miskolcra. Kézirat.
- Katona 2003. Katona Csaba: Szabolcs vármegyéből származó debreceni polgárok 1733–1867 között. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XVI. Szerk.: Henszel Ágota. Nyíregyháza, 2003. 139-156.
- Katona 2004. Katona Csaba: Debrecenben polgárjogot nyert cseh- és morvaországi betelepülők. In: Prágai Tükör, 12. (2004) 1. sz. 44-51.
- Katona 2007. Katona Csaba: A Hajdúságból származó debreceni polgárok 1733–1867 között. In: A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei, 2. Szerk. biz.: Bene János – Krankovics Ilona – Mónus Imre – Pozsonyi József – Szabadi István. Debrecen, 2007. 5-18.

- Katona 2008. Katona Csaba: Nyírbátorból Debrecenbe költöző polgárok a 18. században. In: A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa). Szerk.: Ulrich Attila. Nyírbátor, 2008. (A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat, 3.) 256-283.
- Katona 2012 [2013]. Katona Csaba: Polgárjog és migráció Debrecenben és Kőszegen a 18-19. században. In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerk.: Bariska István – Mayer László. Szombathely, 2012 [2013]. 225-232.
- Koncz – Herpay 1915. Koncz Ákos – Herpay Gábor: Debrecen sz. kir. városi rangra emelésének története. Debrecen, 1915.
- Moess – Román 1980. Moess Alfréd – M. Román Éva: Az utolsó nagy pestisjárvány Debrecenben. Adalékok az 1739. évi járvány történetéhez. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VII. Debrecen, 1980. 117-130.
- Rác 1979. Rác István: Debrecen város hitelügyletei 1693–1848. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. Debrecen, 1979. 171-189.
- Rác 1986. Rác István: A cívis fogalma. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 64. Szerk.: Gazda László. Debrecen, 1986. 77-111.
- Rác 1989. Rác István: A debreceni cívisvagyon. Bp., 1989. 13-17.
- Rác 2000. Rác István: A cívis fogalma. In: Rác István: Parasztok, hajdúk, cívisek. Debrecen, 2000. 225-271.
- Szálkai – Szikla – Szilágyi 2014. Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Debrecen, 2014. (CD-ROM).
- Szendrey 1974. Szendrey István: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve I. Debrecen, 1974. 7-25.
- Szilágyi 2005. Szilágyi Ferenc: Bihar megye felekezeti földrajza. Debrecen, 2005. (Studia Geographica – Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis, 14).
- Szilágyi 2010. Szilágyi Zsolt: Berettyóújfalu és a Sárrét kapcsolatrendszere. A történeti földrajzi nézőpont egyik lehetséges olvasata. In: Bihari Diéta VI–VII. Szerk.: Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalu, 2010. 101-126.
- Szűcs 1871. Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város története. Debrecen, 1871.
- Takács 2015. Katolikusok Debrecenben, 1715–2015. Szerk.: Takács József. Debrecen, 2015.